

О. О. Бутник,
науковець, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ

Проаналізовано чинники негативних тенденцій розвитку інноваційного потенціалу України. Визначено умови ефективного розвитку економіки, що базуються на забезпеченні засобами державної політики тісного взаємозв'язку між усіма складовими суспільного життя, органічне включення до неї інноваційних факторів, поєднання ринкових перетворень з активним використанням наукових знань, високих технологій та інформації як головних джерел економічного зростання.

The factors of negative progress trends of innovative potential of Ukraine are analysed. The terms of effective development of economy are certain, that are based on providing facilities of state policy of close intercommunication between all constituents of public life, organic including to her of innovative factors, combination of market transformations with the active use of scientific knowledges, high technologies and information as main sources of the economy growing.

ВСТУП

Вирішуючи питання переходу економіки на інноваційний шлях розвитку, Україна має враховувати необхідність модернізації всіх без винятку галузей промисловості та сільського господарства з акцентом на суттєве зменшення рівня їх енергозатратності, пошуку альтернативних джерел енергії тощо. Проте з урахуванням особливостей перехідного періоду на перших етапах інноваційних реформ необхідно сконцентрувати зусилля на підтримці лише тих галузей економіки, що працюють у пріоритетних, з точки зору кон'юнктури ринку та забезпечення національних інтересів, напрямках. Виділення таких напрямів належить до особливих прерогатив держави. Адаже без цього неможливо визначитися із формами та методами їх фінансування та кредитування. Головним критерієм надання підтримки інноваційним процесам з боку держави має стати здатність названих галузей виробляти високоякісні товари та послуги на базі сучасних вітчизняних і зарубіжних науково-технічних досягнень.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є аналіз тенденцій розвитку інноваційного потенціалу економіки та визначення умов його ефективного використання.

РЕЗУЛЬТАТИ

Як вважається, вибір пріоритетів інноваційного розвитку промисловості та сільського господарства, безумовно, полегшить вирішення одного з головних завдань зовнішньоекономічної діяльності, пов'язаного із визначенням товарів та послуг, з якими варто виходити на світовий ринок. Зараз Україна спроможна експортува-

ти в основному сировину, продукцію її первинної переробки та дешеву робочу силу.

Не викликає сумніву, що органи державної влади мають спрямувати зусилля суспільства на створення організаційних і фінансових механізмів, необхідних для розвитку інноваційної діяльності. А це можливо лише за умов здатності центральних та регіональних органів влади налагодити між собою тісну взаємодію для вирішення пов'язаних з нею проблем. Адаже при використанні інноваційної моделі розвитку особливе значення мають питання управління інноваційним процесом безпосередньо в місцях їхньої реалізації — у регіонах і на підприємствах. До цих пір плідна співпраця між Центром та регіонами не налагоджена.

Державна підтримка інновацій, згідно з положеннями чинного законодавства, має здійснюватися шляхом:

- визначення і підтримки пріоритетних напрямів інноваційної діяльності державного, галузевого, регіонального і місцевого рівнів;

- формування і реалізації загальнонаціональних, регіональних, місцевих та галузевих інноваційних програм;

- створення нормативно-правової бази та економічних механізмів для підтримки і стимулювання інноваційної діяльності;

- захисту прав та інтересів суб'єктів інноваційної діяльності;

- фінансової підтримки виконання інноваційних проектів;

- стимулювання комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ, що кредитують виконання інноваційних проектів;

- встановлення пільгового оподаткування суб'єктів

інноваційної діяльності;

— підтримки функціонування і розвитку сучасної інноваційної інфраструктури.

Зазначені заходи тісно пов'язані один з одним, проте особливої уваги, нашу думку, заслуговують два з них (визначення і підтримка пріоритетних напрямів інноваційної діяльності державного, галузевого, регіонального і місцевого рівнів, а також створення правових та економічних механізмів для її підтримки та стимулювання), які з повним правом можуть претендувати на роль основних у процесі запровадження інноваційної моделі розвитку. Інші — лише конкретизують їх зміст та сутність.

До найголовніших завдань, що стоять перед нашою державою у вирішенні проблем інноваційного розвитку, належить сприяння розвитку науки та техніки. З урахуванням існуючих в Україні традицій розвиток фундаментальної науки має залишатися під контролем держави. Тільки за її сприянням українська наука зможе забезпечувати ефективність розвитку вітчизняного виробництва. Держава має взяти на себе зобов'язання стосовно задоволення соціально-економічних потреб інженерно-технічного персоналу та вчених, зайнятих інноваційною діяльністю. Вона має також вирішувати проблеми залучення до участі в інноваційній діяльності різних наукових колективів та окремих вчених, організувати контроль за ефективним використанням бюджетних асигнувань тощо.

В Україні на зразок економічно розвинутих держав світу розроблені програми підтримки фундаментальних і прикладних досліджень. В їх рамках передбачається концентрація зусиль держави на створення системи зайнятих у розробці перспективних нововведень наукових закладів; розвиток діючих на їх базі малих венчурних фірм; розширення сфери міжгалузевої та міждержавної наукової кооперації; комерційне використання результатів наукових досліджень. У названих програмах робиться акцент на вдосконаленні, механізмів зв'язку наукових центрів з виробництвом. Як відомо, в нашій державі, втім, як і в більшості країн з розвинутою ринковою економікою, такі взаємини далекі від ідеальних.

Україна має необхідний для проведення інноваційних перетворень інтелектуальний та науково-технічний потенціал. За даними, наведеними у щорічному статистичному збірнику "Наука та інноваційна діяльність в Україні", на її території у 2001 р. функціонувало 1479 наукових організацій (1991 р. — 1344, 1995 р. — 1453, 1999 р. — 1506, 2000 р. — 1490), діяльність яких може забезпечити розвиток практично всіх сфер економіки. В організаціях, підприємствах та установах, які виконували дослідження й розробки, працює 181,5 тис. осіб, а безпосередньо в економіці — 71,3 тис. кандидатів та докторів наук. Кожний третій з українських науковців бере участь у виконанні НДДКР. Наприкінці ХХ століття на 10 тис. працюючих припадало 50 науковців. За цим показником наша держава і зараз належить до числа світових лідерів (для порівняння: в Японії він складає 77 вчених, у США — 73) [1]. Разом із тим, варто нагадати, що названий потенціал сформувався під час перебування нашої держави у складі СРСР та працював в основному на забезпечення потреб ВПК останнього (Харківський фізико-технічний інститут, Інститут електрозварювання імені Є.О. Патона, Інститут кібернетики та низка інших наукових центрів нашої держави). В наслідок цього структура української науки, насамперед

галузевої, була суттєво деформована. До того ж її реформування відбувається із значними труднощами.

У більшості вітчизняних підприємств через високий знос основних фондів і вкрай низький техніко-технологічний рівень виробництва освоєння та випуск принципово нової продукції фактично неможливі. Знижується або вже повністю втрачена здатність більшості промислових підприємств здійснювати нововведення. Тільки окремі з них можуть сьогодні випускати продукцію, що відповідає вимогам сучасного ринку. Собівартість такої продукції залишається досить високою.

Підприємства, які займаються інноваційною діяльністю, мало вивчають потреби ринку. Зокрема, маркетингові дослідження в інноваційній сфері здійснюють лише окремі промислові підприємства. В останній час в цьому напрямі намітилася певна позитивна тенденція, що про що свідчить статистика. Зокрема, у 2001 році порівняно з 2000 р. дещо збільшилися витрати підприємств на дослідження, а також рекламу нової продукції. Проте в цьому процесі взяло участь лише 25% підприємств, що здійснювали нововведення. До того ж винаходи та ноу-хау українських науковців продовжують в основному реалізовуватися тільки на місцевому або регіональному рівнях.

Привертає увагу одна з особливостей інноваційної продукції вітчизняного виробництва. За даними 2002 р., більше половини її обсягів припадало на принципово нову та продукцію, що зазнала суттєвих технологічних змін. Порівняно з 2000 р. питома вага таких інновацій в обсязі випуску інноваційної продукції в цілому збільшилась на 23,4%. Проте мова йде лише про тенденції. Частка інноваційної продукції у загальному обсязі товарів, що випускаються, залишається незначною, а саме: на внутрішньому ринку вона становить тільки 9,4%.

Через неспроможність наукових організацій, що займаються прикладними дослідженнями, налагодити плідне співробітництво з виробництвом їх загальна кількість з року в рік зменшується (у 2001 р. їх число порівняно з 2000 р. зменшилося на 1%, а з 1999 р. — у 2,5%). Натомість збільшується кількість організацій, які орієнтуються на проведення досліджень у сфері фундаментальних наук (у 2001 р. названий показник порівняно з 2000 р. зменшився на 0,8%, а з 1999 р. — на 2,1%).

Дехто з вітчизняних експертів вважає, що в Україні можна стимулювати інноваційну діяльність підприємств навіть за відсутності у них капітальних вкладень. На їх думку, в умовах дефіциту коштів держава має провести ревізію реальних можливостей побудови інноваційної моделі розвитку економіки. Це пов'язується із тим, що в Україні існують цілі галузі економіки, які не тільки базуються на новітніх технологіях, але й самі належать до числа інноваційних (ракетно-космічна, авіаційна, атомна промисловість, низка підприємств оборонно-промислового комплексу).

Так, за словами керівника Дніпропетровського філіалу Національного інституту стратегічних досліджень А. Шевцова [2], в оборонно-промислового комплексу України на сьогодні збережено 8% унікальних технологій, близько 60% технологій — сучасного рівня, біля 65 виробів оборонних підприємств можна вважати новітніми.

Україна посідає четверте місце в світі в ракетно-космічній галузі, шосте — серед виробників авіаційної техніки, четверте — серед виробників авіаційних дви-

гунів і газотурбінних установок, дев'яте — надчистих матеріалів для напівпровідників, шосте — серед експортерів озброєнь. У державі налагоджено процес первинної переробки уранової руди, а також збагачення уранового концентрату. За експертними оцінками, вказане виробництво в цілому можна вважати високотехнологічним. Разом із тим через відсутність чіткого механізму державної підтримки цієї галузі Україна може повністю втратити контроль над нею. Адже виробництво ядерного палива базується на закритих технологіях, які є спільною власністю України та Росії.

Як свідчить аналіз, малоефективне українське виробництво з великими труднощами пристосовується до умов ринку. Не випадково в Україні час від часу лунають заклики до громадян нашої держави купувати лише українське. Тобто відчувається намагання виробників адаптувати потреби українського суспільства до можливостей вітчизняної промисловості. Разом із тим саме виробництву потрібно адаптуватися до вимог ринку. Для цього підприємцям слід працювати у тісному контакті з замовниками, знати їх потреби та можливості. Проте в нашій державі до цих пір не налагоджена ефективна співпраця підприємств з інжиніринговими компаніями, здатними суттєво сприяти виробникам у вирішенні проблем адаптації технологічних рішень до умов ринку та підвищити їх чутливість до запитів клієнтів.

Не викликає сумніву і той факт, що робота підприємств у контексті побудови інноваційної моделі вимагає абсолютно іншої організації виробничого процесу. За оцінками представників германського компанії "Сименс АГ" [3], неможливо поєднати недосконалий виробничий процес і досконалу автоматизацію.

В умовах переходу на інноваційний шлях розвитку варто нагадати думку австрійського вченого Й. Шумпетера про зростання ролі суб'єктивного фактору. В Україні названий фактор набуває особливої актуальності. Ні для кого не є секретом, що у більшості підприємців та бізнесменів бракує особистих якостей, які мають бути притаманні справжнім підприємцям-новаторам. Звичайно, це пояснюється психологічною особливістю людини, яка вийшла з тоталітарного суспільства. Але брак у названих суб'єктів інноваційної діяльності таких рис характеру, як готовність до ризику, здатність до нововведень, вміння переконувати та вести за собою людей стають серйозною перешкодою на шляху розбудови інноваційного суспільства в Україні.

Як вже згадувалося, Україна традиційно вважається державою з розвинутою системою підготовки кадрів. В м. Києві, а також Харківській, Дніпропетровській, Львівській, Одеській та Донецькій областях функціонують найголовніші технічні, технологічні вузи та науково-дослідні структури нашої держави, що відповідають вимогам територіальної виробничої спеціалізації. Підготовка кандидатів та докторів здійснюється навчальними закладами третього і четвертого рівнів акредитації та науково-дослідними установами.

Разом із тим професійний рівень задіяних в інноваційному процесі українських вчених та науково-технічних працівників загалом поступово знижується. Отже, проблема підготовки кадрів, здатних до проведення інноваційної діяльності, залишається актуальною. Розвиток наукоємних галузей економіки вимагає постійного підвищення рівня освіти та кваліфікації. Без організації належного розвитку технічної та спеціалізованої підготовки не може розвиватися будь-яка держава. Не

можна розраховувати на процвітання економіки, якщо рівень кваліфікації і професійної підготовки кадрів не буде відповідати світовим стандартам в цій галузі, які, до речі, постійно підвищуються. На нашу думку, нашій державі потрібно докласти зусиль для підвищення якості наявного науково-технічного потенціалу, а також встановити більш жорсткі загальнодержавні стандарти в галузі освіти та професійної підготовки. Названі стандарти мають обов'язково відповідати міжнародним вимогам.

Вирішенню проблеми формування якісного науково-технічного потенціалу може сприяти і імміграційна політика нашої держави. За її допомогою можна створити сприятливі умови для масового притоку висококваліфікованих спеціалістів в пріоритетні галузі української економіки.

Інноваційна модель розвитку суспільства та економіки ставить перед українським суспільством вимогу щодо якнайшорішої модернізації освіти на основі застосування у широкому масштабі інноваційних педагогічних технологій. Сама освіта в нашій державі має набути ознак інноваційного характеру. Загальноцивілізаційні тенденції свідчать про те, що в XXI столітті основною ознакою всіх сфер життєдіяльності людини буде динамічний розвиток. Така людина має бути здатною до інноваційного типу життя. Отже, вже зараз вища школа України повинна розпочати роботу, спрямовану на формування особистості, здатної до сприйняття і творення змін, налаштовану на сприйняття зміни як природної норми. За таких умов застій, незмінність, застиглість можна буде розглядати як прикрий виняток.

Останнім часом органи державної влади в Україні почали приділяти підвищену увагу створенню умов для зближення наукової, науково-педагогічної та науково-технічної діяльності безпосередньо з виробництвом. Реалізація цього напрямку діяльності відбувається шляхом створення та підтримки діяльності бізнес-інкубаторів, інноваційних центрів, технопарків, технополісів та інших видів інноваційних структур. В українському законодавстві вони отримали узагальнену назву "інноваційне підприємство". Під цим терміном розуміють підприємство (об'єднання підприємств), що розробляє, виробляє і реалізує інноваційні продукти і (або) продукцію чи послуги, обсяг яких у грошовому вимірі перевищує 70 відсотків його загального обсягу продукції і (або) послуг.

На даний час вже діє декілька інноваційних підприємств. Перші з них були створені в Україні за участю Приватбанку, інвестиційної компанії "Україна", Української фінансової групи, Атланта-Капіталу та Американського фонду реконструкції та розвитку. Зараз в Україні діють декілька технопарків, до найважливіших з яких належать технопарки загальнодержавного значення "Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка", "Інститут електронного зварювання імені Є.О.Патона", "Інститут монокристалів". До числа найвагоміших інноваційних підприємств регіонального значення можна віднести нещодавно створений технопарк "Таврида". За задумами ініціаторів названого проекту, процес нововведень має охопити пріоритетні напрями соціально-економічного розвитку Криму, насамперед санаторну та курортно-рекреаційну сфери, туризм як ринок реалізації економічного потенціалу півострова, а також виготовлення продукції сільськогосподарського виробництва та переробних

галузей. До складу "Тавриди" входять Таврійський національний університет ім. В. Вернадського, Кримська академія природоохоронного і курортного будівництва, Південний науково-дослідний інститут морського рибного господарства та океанології, близько ста інших науково-дослідних інститутів та конструкторських бюро, здатних спрогнозувати розвиток інноваційної діяльності автономії.

Варто зазначити, що організуючі діяльність інноваційних структур органи державної влади мусять взяти під свій контроль, в першу чергу, виконання найважливіших програм фундаментальних і прикладних досліджень, необхідних для державного сектора економіки, проведення нетрадиційних високоефективних розробок, а також використання їх результатів у господарському комплексі. Держава також має розглядати діяльність названих структур, як одну з форм саморозвитку адміністративних територій. Інноваційні підприємства повинні спрямовувати зусилля на задоволення потреб і запитів в першу чергу ринку. А державні органи та органи місцевого самоврядування мають виконувати по відношенню до них протекційні функції.

На порядку денному — створення Інноваційного центру, в якому буде концентруватися наявна науково-технічна інформація, а також дані про потреби конкретних підприємств на модернізацію своєї продукції та промисловості. В цьому Центрі мають об'єднуватися науково-технічні пропозиції та попит у вигляді конкретних інноваційних проектів. На жаль, держава не має потрібних для відкриття такої структури ресурсів, вона також не піклується стосовно залучення необхідних коштів з інших джерел фінансування. До цього часу не створено Банк реконструкції і розвитку, відсутність якого стала однією з перешкод у вирішенні проблем фінансування ряду інноваційних проектів.

На порядку денному якнайскоріше введення в дію цілісної мережі інформаційного забезпечення інноваційного процесу. Зараз те, що знаходиться в одному з регіональних бюро науково-технічної інформації, може залишатися невідомим іншому. Актуалізується проблема створення інформаційної бази даних щодо нових технологій, у тому числі подвійного призначення, діяльність якої має спрямовуватися на забезпечення науково-технічною та економічною інформацією органів виконавчої влади, підприємств, організацій тощо.

Безперечно, держава має підтримувати діяльність вже існуючих структур розповсюдження інноваційних ідей. Зокрема, мова йде про інформаційно-маркетингові центри, створені на базі регіональних центрів науково-технічної інформації. Головним напрямом їх діяльності повинно стати сприяння реалізації на внутрішніх та зовнішніх ринках інноваційних товарів з високим ступенем комерціалізації. З використанням названих структур можна періодично проводити на загальнодержавному або регіональному рівнях виставки та ярмарки технологічних новинок і вітчизняних конкурентоздатних товарів, "паблік рилейшнз", конференції, симпозиуми, інші заходи, що рекламують інноваційний процес. На нашу думку, це допоможе виробникам високотехнологічної продукції у вирішенні проблем пошуку покупців, сприятиме залученню у національну промисловість новітніх розробок. В цілому, за оцінками дослідників, робота в цьому напрямі має надзвичайно велике значення. Адже інноваційна діяльність з одного боку, вимагає вивчення очікувань споживачів, а з іншого — "на-

в'язування" потенційним покупцем найбільш сучасних та ефективних товарів та послуг.

В умовах глобалізації пріоритетом державної інноваційної політики має стати розширення міжнародного співробітництва (державна підтримка міжнародного трансферу високих технологій і критичних технологій в Україну), зокрема, спрямованого на підтримку організації робіт з найважливіших спільних із закордонними партнерами науково-технічних проектів. В якості прикладу плідної міжнародної співпраці можна назвати співробітництво України з Росією у сфері літакобудування (випуск нового регіонального літака Ту-334, оснащеного новими двигунами, виробленими ВАТ "Мотор-Січ" спільно з російськими ММПП "Салют" і Уфимським моторобудівним виробничим об'єднанням), а також участь нашої держави у міжнародній кооперації з проблем дослідження та використання космічного простору. На жаль, наведені приклади скоріш виняток, ніж загальне правило.

ВИСНОВОК

Отже, Україна не має іншої можливості повернути місце серед авангарду світового поступу, ніж перейти на інноваційний шлях розвитку, досягти зростання обсягів виробленої продукції та підвищення її конкурентоспроможності не шляхом збільшення витрат ресурсів, а за рахунок активного використання нових знань та їх матеріалізованих результатів. Цей шлях полягає у безперервному оновленні спектру товарів та послуг, що пропонуються на ринку, а також технологій їх виробництва. Інноваційний шлях забезпечить постійне зменшення енерго- та ресурсоємності одиниці продукції, збільшення продуктивності праці.

При наявності позитивних передумов головним чинником негативних тенденцій розвитку інноваційного потенціалу України є відсутність виваженої науково-технічної політики як на рівні держави в цілому, так і на всіх рівнях організації всього економічного життя.

Інноваційна діяльність, тим більше така, що поширюється на міждержавний рівень, може бути ефективною лише при наявності чітко працюючої системи державного управління нею, наявності стабільного правового поля, яке регламентуватиме права, обов'язки та "правила гри" суб'єктів інноваційної діяльності, створюватиме умови для її стимулювання. Необхідною умовою інноваційного розвитку економіки є забезпечення засобами державної політики тісного взаємозв'язку між усіма складовими суспільного життя, органічне включення до неї інноваційних факторів, поєднання ринкових перетворень з активним використанням наукових знань, високих технологій та інформації як головних джерел економічного зростання.

Література:

1. Яворський М. Формування сучасної науково-технічної та інноваційної політики як складової економічних реформ // Через розвиток інноваційної діяльності та підприємництва — до економічного зростання регіону. / Л.: Каменяр, 1997. — С. 67.
2. Пріоритети та інструменти інноваційного розвитку України: Матеріали круглого столу" на засіданні "круглого столу". — К.: Альтерпрес, 2003. — С. 22—25.
3. Грунер М. Поправки до НТР // Урядовий кур'єр від 4 червня 2003 р.

Стаття надійшла до редакції 24 грудня 2008 р.